

Київський національний університет ім. Тараса Шевченка
Канівський природний заповідник

1923 – 2003

**РОЛЬ ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНИХ
ТЕРИТОРІЙ У ПІДТРИМАННІ
БІОРІЗНОМАНІТТЯ**

(Матеріали конференції, присвяченої 80-річчю Канівського природного заповідника, м. Канів, 9–11 вересня 2003 р.)

Канів — 2003

Таблиця 1. Будівельний матеріал гнізд чорної синиці в Українських Карпатах (n = 14)

Компонент	Частота вияву		Склад за об'ємом, %	
	n	%	lim (n = 12*)	M
Мох	14	100	60–95 (12)	84,9
Шерсть	14	100	3–40 (12)	13,8
Пір'я, пух	8	57,1	1–2 (7)	1,1
Трав'янисті рослини (стебла)	2	14,3	3 (1)	3
Лишайник	2	14,3	1 (1)	1
Гілки	1	7,1	2 (1)	2
Вата	1	7,1	1 (1)	1
Хвоя	1	7,1	1 (1)	1

* Кількість гнізд, де визначалася величина частки будівельного матеріалу за об'ємом.

но, з середини червня (зграйки молодих птахів, які нещодавно покинули гнізда, нам доводилося спостерігати протягом всього липня і навіть на початку серпня). В обстежених гніздах чорної синиці в першій декаді травня відкладання яєць було розпочате в 7 (70,0%) випадках, у другій – у 2 (20,0%) і у третій – в 1 (10,0%).

Склад будівельного матеріалу наведений у таблиці 1. Загалом, птахи використовували вісім компонентів, з яких і кількісно, і якісно переважали два: мох і шерсть тварин. Розміри гнізд і яєць представлені в таблиці 2. Стосовно ооморфологічних показників, то найменш варіабельним є максимальний діаметр, найбільш мінливим – об'єм, що й характерно для багатьох видів птахів. За формою переважали краплевидні й овальні яйця (відповідно 33 або 45,8% і 15 або 20,8%; n = 72), набагато менше виявлено видовжено-краплевидних (9 або

Таблиця 2. Основні морфологічні показники гнізд (n = 11) і яєць (n = 78 з 11 кладок) чорної синиці в Українських Карпатах

Параметри	Lim	M ± m	CV, %
D	10,0–13,0	10,91 ± 0,39	11,8
H	4,5–9,0	6,55 ± 0,43	21,7
d	3,5–6,0	4,77 ± 0,23	15,8
h	3,5–5,5	4,32 ± 0,20	15,7
L	14,2–17,7	15,62 ± 0,10	5,2
B	11,2–12,5	11,83 ± 0,04	3,0
Sph	68,9–84,7	75,83 ± 0,41	4,5
V	0,9–1,4	1,12 ± 0,01	9,7

12,5%), видовжено-овальних (6 або 8,3%), укорочено-краплевидних і овально-краплевидних (по 4 або 5,6%) та укорочено-овальних (1 або 1,4%).

На закінчення необхідно звернути увагу на наступну особливість. В умовах Українських Карпат чорні синиці охоче займають для гніздування штучні гніздивлі. Тому вивішуючи достатню кількість будиночків, можна цих птахів, які до речі у хвойних лісах є достатньо чисельними, з успіхом приваблювати на заражені ділянки для боротьби з комахами – шкідниками деревних насаджень.

Література

- Клитин А.Н. (1972): О находке гнезда москочки в норе лесной мыши. - Орнитология. М.: МГУ. 10: 343.
 Мьянд Р. (1988): Внутрипопуляционная изменчивость птичьих яиц. Таллин: Валгус. 1-195.
 Страутман Ф.И. (1963): Птицы западных областей УССР. Львов: ЛГУ. 2: 1-183.
 Фесенко Г.В., Бокотей А.А. (2002): Птахи фауни України (польовий визначник). К. 1-414.

ФАУНА ДЕННИХ ЛУСКОКРИЛИХ (*LEPIDOPTERA: PAPILIONOIDEA, HESPERIOIDEA*) ПРИДНІПРОВСЬКОЇ БАЙРАЧНО-БАЛКОВОЇ СИСТЕМИ

К.К. Голобородько

Дніпропетровський національний університет

Територія Дніпропетровської області постійно відчуває непомірний антропогенний тиск, що призводить до кількісних та якісних змін у фауністичній структурі біоти. Починаючи з ХХ ст., у межах Дніпропетровщини постійно йде виявлення та подальше заповідання територій, придатних для збереження флори та фауни. Станом на 2000 р. (Заповідна природа..., 2000) площа заповідних земель складає 25 965 га (0,8% від загальної площі області), що не відповідає сучасним потребам. Згідно з Указом Президента України (від 10.03.94 №79/94) у земельному фонді виділено такі ділянки, що нині використовуються за їх традиційним призначенням, і поки що не є заповідними, але на цих

територіях забороняється діяльність, що може призвести до корінних змін і трансформації природних екосистем, які на них знаходяться. Зараз у Дніпропетровській області виділено 14 таких територій, загальною площею у 88 300 га (Заповідна природа..., 2000). Провідне місце серед зарезервованих територій для подальшого заповідання займає Придніпровська байрачно-балкова система.

Байрачно-балкова система знаходиться у балочно-яручному комплексі Середньої течії р. Дніпро, майже повністю на правому березі, в районі місцезнаходження колишніх Дніпровських порогів. Виділена під заповідання територія займає байрачні біогеоценози з

Роль природно-заповідних територій у підтриманні біорізноманіття

Біотопічний аналіз фауни денних лускокрилих Придніпровської байрачно-балкової системи.

№	Види	Біотопи		
		Степові	Чагарникові угруповання	Байрачні ліси
1	2	3	4	5
Hesperiidae				
1.	<i>Erynnis tages</i> (Linnaeus, 1758)	+++	+++	++
2.	<i>Carcharodus alceae</i> (Esper, [1780])	++	++	++
3.	<i>Syrichthus tessellum</i> (Hübner, [1802])	+	–	+
4.	<i>Pyrgus carthami</i> (Hübner, 1813)	++	+	–
5.	<i>P. malve</i> (Linnaeus, 1758)	+++	+++	+++
6.	<i>P. alveus</i> (Hübner, [1803])	++	+++	++
7.	<i>P. serratulae</i> (Rambur, 1839)	++	+	–
8.	<i>Thymelicus lineola</i> (Ochsenheimer, 1808)	+++	+++	++
9.	<i>Hesperia comma</i> (Linnaeus, 1758)	++	+	++
Papilionidae				
10.	<i>Papilio machaon</i> (Linnaeus, 1758)	+++	+++	++
11.	<i>Iphiclides podalirius</i> (Linnaeus, 1758)	++	+++	+++
12.	<i>Zerynthia polyxena</i> ([Denis et Schiffermüller], 1775)	++	++	+
13.	<i>Driopa mnemosyne</i> (Linnaeus, 1758)	–	–	++
Pieridae				
14.	<i>Leptidea sinapis</i> (Linnaeus, 1758)	+	++	+++
15.	<i>Aporia crataegi</i> (Linnaeus, 1758)	+	+++	+++
16.	<i>Pieris brassicae</i> (Linnaeus, 1758)	+++	+++	++
17.	<i>P. rapae</i> (Linnaeus, 1758)	+++	+++	++
18.	<i>P. napi</i> (Linnaeus, 1758)	+++	+++	++
19.	<i>Pontia daplidice</i> (Linnaeus, 1758)	+++	+++	++
20.	<i>Anthocharis cardamines</i> (Linnaeus, 1758)	+++	+++	+++
21.	<i>Gonepteryx rhamni</i> (Linnaeus, 1758)	+++	+++	++
22.	<i>Colias erate</i> (Esper, [1801])	++	+	–
23.	<i>C. hyale</i> (Linnaeus, 1758)	+++	+++	–
24.	<i>C. crocea</i> (Geoffroy in Fourcroy, 1785)	+++	+++	+
Nymphalidae				
25.	<i>Apatura ilia</i> ([Denis et Schiffermüller], 1775)	–	–	+
26.	<i>A. metis</i> (Freyer, 1829)	–	–	+
27.	<i>N. rivularis</i> (Scopoli, 1763)	–	–	++
28.	<i>Polygonia c-album</i> (Linnaeus, 1758)	–	+	+++
29.	<i>Nymphalis polychloros</i> (Linnaeus, 1758)	–	+	+++
30.	<i>N. xanthomelas</i> (Esper, 1781)	–	–	+
31.	<i>Vanessa atalanta</i> (Linnaeus, 1758)	–	–	++
32.	<i>V. cardui</i> (Linnaeus, 1758)	+++	+++	++
33.	<i>Inachis io</i> (Linnaeus, 1758)	–	++	+++
34.	<i>Araschnia levana</i> (Linnaeus, 1758)	–	+	+++
35.	<i>Euphydryas maturna</i> (Linnaeus, 1758)	–	–	+
36.	<i>Melitaea cinxia</i> (Linnaeus, 1758)	+++	++	–
37.	<i>Didymaeformia didyma</i> (Esper, 1779)	+++	+++	++
38.	<i>D. trivialis</i> ([Denis et Schiffermüller], 1775)	+++	++	–
39.	<i>Cinclidia phoebe</i> (Goeze, 1779)	+++	+++	++
40.	<i>Pandoriana pandora</i> ([Denis et Schiffermüller], 1775)	+	++	+
41.	<i>Argynnis paphia</i> (Linnaeus, 1758)	–	–	++
42.	<i>Brenthis daphne</i> ([Denis et Schiffermüller], 1775)	–	–	+++
43.	<i>Issoria lathonia</i> (Linnaeus, 1758)	+++	+++	+++
44.	<i>Clossiana euphrosyne</i> (Linnaeus, 1758)	–	–	+
45.	<i>C. dia</i> (Linnaeus, 1767)	+++	+++	++
Satyridae				
46.	<i>Esperarge climene</i> (Esper, 1783)	–	–	+
47.	<i>Pararge aegeria tyrcis</i> (Linnaeus, 1758)	–	+	++

Закінчення таблиці.

1	2	3	4	5
48.	<i>Lasiommata maera</i> (Linnaeus, 1758)	–	+	+++
49.	<i>Coenonympha arcania</i> (Linnaeus, 1761)	+	+++	+
50.	<i>C. pamphilus</i> (Linnaeus, 1758)	+++	+++	+++
51.	<i>Maniola jurtina</i> (Linnaeus, 1758)	+++	+++	+++
52.	<i>Hyponphele lycaon</i> (Kühn, 1774)	+	++	+
53.	<i>H. lupina</i> (Costa, 1836)	+	+	–
54.	<i>Aphantopus hyperantus</i> (Linnaeus, 1758)	–	+	++
55.	<i>Hipparchia fagi</i> (Scopoli, 1763)	–	–	+
56.	<i>Melanargia galathea</i> (Linnaeus, 1758)	+	++	+++
Lycaenidae				
57.	<i>Fixsenia pruni</i> (Linnaeus, 1758)	+	++	+
58.	<i>Nordmannia w-album</i> (Knoch, 1782)	+	+++	+
59.	<i>N. spini</i> ([Denis et Schiffermüller], 1775)	+	++	+
60.	<i>N. acaciae</i> (Fabricius, 1787)	+	+++	–
61.	<i>Callophrys rubi</i> (Linnaeus, 1758)	++	+++	+++
62.	<i>Tomares nogelii dobrogensis</i> (Caradja, 1895)	+++	+	–
63.	<i>Lycaena phlaeas</i> (Linnaeus, 1761)	+	+	+++
64.	<i>Thersamonia thersamon</i> (Esper, [1784])	+++	++	+
65.	<i>Thersamonolycaena dispar rutila</i> (Werneburg, 1864)	+	+	+++
66.	<i>Heodes tityrus</i> (Poda, 1761)	–	++	+++
67.	<i>Lampides boeticus</i> (Linnaeus, 1761)	+	–	–
68.	<i>Everes argiades</i> (Pallas, 1771)	++	+	–
69.	<i>E. alcetas</i> (Hoffmansegg, 1804)	++	++	–
70.	<i>Cupido minimus</i> (Fuessly, 1775)	–	–	+
71.	<i>Celastrina argiolus</i> (Linnaeus, 1758)	++	++	+++
72.	<i>Scolitantides orion</i> (Pallas, 1771)	+++	++	–
73.	<i>P. vicrama schiffermuelleri</i> (Hemming, 1929)	++	+	–
74.	<i>Rubrapterus bavius</i> (Eversmann, 1832)	+	–	–
75.	<i>Glaucopsyche alexis</i> (Poda, 1761)	+	+	+++
76.	<i>M. arion</i> (Linnaeus, 1758)	++	++	–
77.	<i>Plebejus pylaon</i> (Fischer de Waldheim, 1832)	+++	+	–
78.	<i>P. argus</i> (Linnaeus, 1758)	+++	+++	+++
79.	<i>P. argyrognomon</i> (Bergsträsser, 1779)	++	+	–
80.	<i>Cyaniris semiargus</i> (Rottemburg, 1775)	+	+	+
81.	<i>Polyommatus thersites</i> (Cantener, 1834)	++	++	–
82.	<i>P. bellargus</i> (Rottemburg, 1775)	+++	+++	+
83.	<i>P. icarus</i> (Rottemburg, 1775)	+++	+++	+++
Всього:		62	67	64

Примітки. Ступінь звичайності імаго у біотопі: +++ – постійно, ++ – рідко, + – поодинокі знахідки; систематичний огляд подано за роботою Ю.П. Коршунова (2002).

незначним украленням цілинного степу та чагарникових угруповань.

Дослідження фауни денних лускокрилих у цьому районі починається з досліджень В.О. Барсова (1968а, 1968б), що проводилися тільки на півдні зазначеної території. Окремі фауністичні дані можна отримати при аналізі оглядових фауністичних робіт (Барсов, 1968б, 1975), що стосуються області в цілому, або природоохоронної та екологічної проблематики (Барсов, 1983, Голобородько, 2003). Але повної картини фауни денних лускокрилих ці роботи не складають. Отже дослідження, проведені автором, є першою спробою

детального пізнання фауни денних лускокрилих майбутнього природоохоронного об'єкта.

Станом на 2003 р. на досліджуваній території встановлено перебування 83 видів (табл.) денних лускокрилих (*Hesperiidae* – 9, *Papilionidae* – 4, *Pieridae* – 11, *Nymphalidae* – 21, *Satyridae* – 11, *Lycaenidae* – 27), що становить 74 % від установлених для Дніпропетровської області 112 видів.

Найбільшу кількість видів зафіксовано у чагарникових формаціях – 67. Це пов'язано, головним чином, із тим, що чагарникові біотопи, в екологічному сенсі, є перехідною ланкою між степом і байрачним лісом.

Тобто степові види постійно проникають на лісові галявини, а лісові по чагарниковим формаціям – до степових біотопів.

У зоогеографічному розумінні байрачні ліси колишньої порожистої частини р. Дніпро є своєрідною межею. Види *D. mnemosyne*, *H. maturna*, *B. daphne* імовірно південніше цієї території в Україні не зустрічаються. І навпаки знахідки *H. fagi*, *L. boeticus* із Дніпропетровської області, мабуть, є найпівнічнішими.

У Придніпровській байрачно-балковій системі зареєстрована значна кількість видів, що підлягають охороні. Серед денних лускокрилих досліджуваної території шість (*Z. polyxena*, *D. mnemosyne*, *A. metis*, *H. maturna*, *T. dispar rutila*, *M. arion*) занесені до Європейського червоного списку, сім – до Червоної книги України (*P. machaon*, *I. podalirius*, *Z. polyxena*, *D. mnemosyne*, *N. xanthomelas*, *E. climene*, *T. nogelii dobrogensis*).

Подальше вивчення, насамперед, екологічних особливостей фауни денних лускокрилих у майбутньому повинно сприяти створенню на території Придніпровської байрачно-балкової системи природоохоронного об'єкта з оптимальним режимом охорони.

Література

- Барсов В.А. (1968а): К фауне дневных бабочек (*Lepidoptera, Rhopalocera*) окрестностей Днепропетровска. - Вопросы степного лесоведения. Днепропетровск: ДГУ. 1: 145-149.
- Барсов В.А. (1968б): Некоторые данные о фауне чешуекрылых байрачных лесов порожистой части Днепра. - Вопросы степного лесоведения. Днепропетровск: ДГУ. 1: 174-176
- Барсов В.А. (1975): К фауне чешуекрылых степей юго-востока Украины. - Вопросы степного лесоведения и охраны природы. Днепропетровск: ДГУ. 5: 205-211
- Барсов В.А. (1983): Охрана открытых ландшафтов, их растительности и энтомофауны в условиях степного Приднепровья. - Исчезающие и редкие растения, животные и ландшафты Днепропетровщины. Днепропетровск: ДГУ. 103-110
- Голобородько К.К. (2003): Аналіз сучасного стану біотопів *Tomares nogelii dobrogensis* Caradja, 1895 (*Rhopalocera, Lycaenidae*) у Дніпропетровській області. - Актуальные вопросы современного естествознания. Тезисы Всеукраинской конференции молодых ученых (Симферополь, 11-13 апреля 2003 г.). Симферополь. 25-26
- Заповідна природа Дніпропетровщини. Методично-довідковий посібник. Дніпропетровськ, 2000. 1-64.
- Коршунов Ю.П. (2002): Булавоусые чешуекрылые Северной Азии. М.: Товарищество научных изданий КМК. 1-424.

СТАН ОРНИТОФАУНИ ТОРФОВИХ БОЛІТ У РАЙОНІ ОЗЕРА КРИМНО ШАЦЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО ПРИРОДНОГО ПАРКУ

І.М. Горбань, В.І. Матейчик

Львівський національний університет ім. Івана Франка, Шацький національний природний парк

Фауна птахів Шацького національного природного парку особливо вирізняється водно-болотним орнітокомплексом, у якому наявні рідкісні та малочисельні види качок, куликів. Особливо цінними є види болотних куликів, які тісно пов'язані з розташуванням торфовищ чи заплавлених лук навколо озер парку. Хоча у Червоній книзі України серед куликів, що гніздуються на торфових болотах, наявний тільки кульон великий (*Nymphenus arquata*), але тут виявлена висока щільність інших птахів, які занесені до національного Червоного списку. Оскільки, по всій країні і в Європі в цілому, становище з торфовими болотами є вкрай критичне; більшість торфових екосистем на значних площах трансформовані в агроценози, мають нестабільний рівень вод у різні пори року, періодично пересихають, це суттєво впливає на стан популяцій болотних видів птахів. Порушення гідрологічного режиму торфових боліт, що були частково або повністю осушені призвело до частих пожеж і вигорання рослинності та торфу, внаслідок чого відбулось збіднення біологічного різноманіття цих екосистем.

Серед болотних екосистем для збереження біологічного різноманіття у Шацькому національному парку важливе значення має комплекс торфових низинних боліт, що об'єднаний урочищами "Подкомари" та

"Уничі". Протягом тривалого часу на цих територіях нами проводились спеціальні обліки болотних та лучних птахів, чисельність яких знаходиться під загрозою постійного скорочення. Саме тому для підвищення ємності екосистеми, що об'єднує згадані урочища, у 1998 р. було проведено ренатуралізацію боліт в районі озера Кримно. Історична відмітка озера, на основі якої встановлено рівень водопереливної споруди, відповідає 161,2 м. Внаслідок її створення збільшилась водність навколишніх боліт, стабілізувався гідро-екологічний режим. До проведення ренатуралізаційних робіт на болотах національного парку спостерігався різкий весняний спад води, що обумовлювало стан локальних популяцій болотних птахів. Після будівництва водопереливної споруди, рівень озера Кримно та прилеглих болотних масивів залишається сталим, що суттєво для репродуктивної біології куликів та інших птахів водно-болотного комплексу.

На цих територіях впродовж 20 років у популяціях багатьох раніше чисельних видів відбулись значні зміни і багато видів отримали статус рідкісних та зникаючих. Серед них частина таких, що знаходяться під загрозою зникнення у Європі. Згідно міжнародному списку, ми проаналізували чисельність і розподіл видів характерних для умов Шацького національного природ-